

A KUN MISSZIÓ HELYE ÉS SZEREPE A MAGYARORSZÁGI DOMONKOSOK KORAI TÖRTÉNETI HAGYOMÁNYÁBAN¹

Szent Domonkos rendjének 1203–1254 közötti kezdeteit *A prédikátor rendi testvérek élete valamint Rendi Krónika*² című munkájában elsőként a Limoge-i konventben 1271-ben elhunyt Geraldus de Fracheto³ a következőkben foglalta össze: „Az Úr 1221. esztendejében, miután Magyarországi Pál – aki éppen kánoni jogot adott elő Bolognában – belépett a rendbe, Szent Domonkos négy másik testvérrel együtt Magyarországra küldte. És először Lorch (*Győr?*)⁴ városába érkeztek, itt az ő prédikációjukra mintegy valami újszerű és hallatlan látványosságra emberek tömege gyülekezett össze, ahol is ezen prédikáció alkalmával a derék diákok közül hármat felvettek a rendbe. És mivel még ekkor nem volt helyük, távozván innét Pannoniába (= *Magyarországra*) mentek át, ahol azon az éjszakán Szádok testvérnek ... a démonok sokasága jelent meg. ... Innét továbbmenvén Veszprém városába érkeztek, innét meg Fehérvárra. Végül a szerzetestestvérek számának növekedésével Pál testvér elküldte őket és arra a földre mentek, melyet Verőcének (*Szörénynek?*) hívnak, ennek a lakói szakadárok is egyszersmind, meg nyilvános eretnekek is voltak. Ahol sok viszontagságot elszenvedvén végül erőre kaptak és sokakat az eretnekségtől az igaz hitre és a szakadárságból az Egyház egységére térítettek. Ezek után – mivel emlékezetükbe idézték Szent Domonkosnak a pogányok, különösképpen is a kunok megtérítését illető kérését, akik semmiféle ismerettel nem rendelkeztek Istenről – a testvérek a Szentlélek tanácsára elhatározták, hogy szerzeteseket, erényes férfiakat küldenek a már említett néphez. Itt azonban a gyötrelmekről és alig is hihető nyomorúságoktól sújtott [testvéreket] a pogányok elutasították és eredménytelenül kényszerültek visszatérni otthonukba. De a Szentlélek lángra lobbantotta s a lelkek iránti szeretet kényszerítette őket, másodsorra is visszatértek a mondott néphez, és az utak számos veszedelmével dacolva eljutottak hozzájuk, egy bizonyos folyó mentén, amelyet Dnyepernek hívnak, ahol is gyakorta sújtotta őket az éhség és a szomjúság, a ruhátlanság meg változatos üldöztetés, egyeseket közülük fogságba hurcoltak, kettőt a hitetlenek lemészároltak, a többiek azonban a hithirdetés elkezdett feladatában állhatatosan

1 A szerző a MTA–ELTE–PPKE Ókortudományi Kutatócsoport vezetője.

2 Fratrís Gerardi de Fracheto O. P. Vitae fratrum Ordinis Praedicatorum necnon Cronica Ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV, ad fidem codicum manuscriptorum accurate recognovit notis breviter illustravit Fr. Benedictus Maria Riechert O. P. Volumen unicum. Accedit praefatio R. P. Fr. J. J. Berthier. Lovanii 1896. (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica I.) 305–312.

3 Kaeppli 1975, II, 35–38; Repertorium fontium historiae medii aevi, primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum. IV. Romae 1984. 692–694.

4 Iványi 1936. 76–88.

kitartottak. Végezetül úgy tetszett a Magasságosnak, hogy letekintett a testvérek fáradozására és kitartására és abban a kegyelemben részesítette őket, hogy a mondott pogányok hallgassanak rájuk, és így mindnyájuk közül elsőként keresztelték meg a kunok Burch nevezetű fejedelmét néhány családtagjával együtt. Ő aztán néhány esztendő múltán az igaz hit megvallásában kitartván hunyt el az Úrban, s miután előzőleg meggyónt és a testvérek kezéből – amint az a keresztények szokása – megáldozott, a Szent Szűz kápolnijában temették el tisztességgel, amelyet az azon nép körében élő szerzetestestvérek építettek, hogy időnként ott gyülekezzenek.”⁵

Geraldusnak a korai rendi hagyományt összegző összefoglalóját a magyar rendtartomány megszületéséről szóló, fentebb idézett szavakkal a magyar irodalomtörténetben és historiográfiában eddig nem sok figyelemre méltatott *Petrus Bodrogiensis*, vagyis a pataki konventben élő Bodrogolaszi Péter tartományfőnök egészítette ki 1259 körül, kiegészítése főképp magyar vonatkozásokat összegző függelékként került be a rendtörténet első összefoglalásába.⁶ Amint a ferences és jóval később a pálos rendtörténetírás esetében is megfigyelhető,⁷ Geraldus de Fracheto is a rend hősi kezdeteihez nyúlt vissza, hogy rendtársai lelkesedését – később majd századokon átnyúló hatással – ébren tartsa. Magyar írórtársa tartalmában és célzatosságban idomult a mester által választott módszerhez, s a továbbiakban hosszasan taglalta azokat a rendkívüli eredményeket, melyeket a missziós munkában a domonkosok első nemzedéke elért. A 13. századi rendi

5 „Anno Domini millesimo ducentesimo vigesimo primo, cum magister Paulus Hungarus, qui actu legens erat in iure canonico Bononie, intrasset ordinem, cum aliis quatuor fratribus missus est in Hungariam per Beatum Dominicum. Et primo venerunt in civitatem Lauriensem (var. C: lauriensem), ad quorum predicacionem concurrebat multitudo hominum tanquam ad novum et inauditum spectaculum; ubi in ipsa predicacione tres de bonis scolaribus sunt recepti ad ordinem. Et quia nondum locum habebant, egressi inde transierunt in Pannoniam, ubi ipsa nocte fratri Sadoch ... multitudo apparuit demonum. ... Inde procedentes venerunt in civitatem Vesprimiensem et inde in Albam. Tandem numero fratrum accrescente, missi a fratre Paulo intraverunt terram, que Ferevciensis (TUGWELL: Sceurinum) vocatur, cuius habitatores schismatici pariter et publici heretici erant. Ubi multis tribulacionibus perpessis, tandem convalescentes multos ab heresi ad veram fidem et a schismate ad ecclesie unitatem converterunt. Deinde memores fratres petitionis Beati Domini de paganorum conversione et precipue Cumanorum, qui nullam Dei omnino noticiam habuerunt, ordinaverunt Spiritus Sancti consilio fratres viros virtutis mittere ad gentem iam dictam; ubi tribulacionibus et vix credibilibus miseriis affecti repulsi sunt a paganis et nullo fructu allato redire ad propria sunt compulsi. Sed Spiritu Sancto inflammante et zelo animarum urgente, secundo ad dictam gentem redierunt et per multa viarum discrimina pervenerunt ad eos, iuxta quendam fluvium, qui dicitur Denep, ubi frequenter fame et siti et nuditate ac varia persecucione afflicti, alii ex ipsis in captivitatem sunt ducti, duo ab infidelibus sunt interempti, alii nichilominus in incepto predicacionis officio constanter permanebant. Tandem placuit Altissimo respicere laborem et constanciam fratrum et dedit eis gratiam, ut audirentur a dictis paganis; et sic primo omnium ducem Cumanorum, nomine Burch, cum aliquibus de familia sua baptizaverunt. Qui post aliquos annos in confessione vere fidei perseverans obdormivit in Domino facta prius confessione et communione, ut moris est Christianorum, suscepta per manus fratrum (et) in capella Beate Virginis, quam fratres in eadem gente commorantes, ut se ibi aliquando colligerent, edificaverant, honorifice est sepultus.” — Gerardi de Fracheto, i.m. 305–306. A forrást idézte és bőven kiaknáztta, ám a benne rejlő értesülések eredetével nem foglalkozott Banfi Florio. Banfi 1939. 8–10.

6 Walz 1930. 220; Pfeiffer 1917. 58. Új kiadása: TUGWELL, Simon: Notes on the Life of St Dominic. Archivum Fratrum Praedicatorum 68 (1998) 85–97., 87–92. (Ismeretét Zágórhidi Czigány Balázs barátomnak köszönöm.)

7 Tarnai 1973. 135–147; F. Romhányi 2008. 289–312.

krónika magyar írótól alkotott kiegészítésének folytatásában részletes kép rajzolódik ki arról a munkáról, ahogy a kunok népét a dominikánus hithírdetők az igaz hitre térítették, majd amiképpen ezt követően Boszniába mentek, hogy ott új feladatkörüknek, az eretnekek térítésének sikeresen eleget tegyenek. Bodrogolasi Péternek nem kellett nagy erőfeszítéseket tennie, hogy valamiféle rendi mitológiát teremtsen, a domonkos rend kezdetei Magyarországon ugyanis kezdetektől szorosan összekapcsolódtak a hitterjesztés heroikus bátorságot és szorgalmat kívánó feladatkörével, a veszélyeket rejtő munka pedig eredményekben gazdag, a valóságban is hősies történetet eredményezett.

A rendtörténeti függelékéből az is kiderül, hogy az események főszereplője és a térítómunka ösztönzője maga a rendalapító volt, aki egyik életrajza tanúsága szerint maga is vágyott a kunok közé téríteni, miután azonban ez nem adatott meg neki, magyar rendtársait küldte elképzelése megvalósítására.⁸ A domonkos rendben később is elevenen élt a keleti misszió iránti lelkesedés, a katalán író, Raimundus Lullus (+1316) is készült a keleti pusztákra hitet hirdetni, ő ugyanis magyar rendtársaitól úgy tudta, hogy vannak még ott magyarok, akik a hitet nem ismerik.⁹ S valóban: a kezdeteket jelentő kun és boszniai eretnekmisszió mellett az első nemzedék terveiben egy harmadik missziós irány is kiformalódott, amit a történetírás gyakorta profán földrajzi felfedezőütként értelmez. A magyar domonkosok ugyanis írott forrásokból úgy értesültek, hogy Keleten élnek még régi magyarok, akik beszélik Kárpát-medencei testvéreik nyelvét, s akik őrzik a rokonság emlékét is.¹⁰ Az 1230-as évektől ezért erőfeszítéseket tettek az ősi rokonok feltalálására – feltehetőleg főképpen azért, hogy – a rendi krónika szavaival – az igaz Isten ismeretére vezessék őket.¹¹ Az Ottó és Julianus barátok vezette felfedező utak során végezetül meg is találták a keleti magyarokat, hamarosan azonban ezeket is ugyanúgy elsöpörte a világtörténelem valaha volt legnagyobb nomádbirodalmának terjeszkedése, mint a sztyeppei kunokat. Különös módon a Juliánus barát nevéhez fűződő történet kiesett a magyarországi, s egyben az egyetemes rendi hagyományból, ebben ugyanis teljes egészében a kun térítés játszott uralkodó szerepet – nem kizárt: írott változata szerzőjének személyes érdekeltisége miatt is.¹²

A keresztény térítés a középkor korai századaitól fogva szoros kapcsolatban állt a területi terjeszkedéssel, a királyavató ordók mindegyike a felkent uralkodó kötelességévé tette a Krisztusba vetett hit terjesztését. A körülmények e tekintetben Magyarországon az 1220-as évek második felében szerencsésen találkoztak: a kunok között végzett térítő munka nem csak lelkesült legénységet lelt az újonnan alakult rend szerzeteseiben, de egyszersmind nagy hatalmú támogatóra is talált II. András király elsőszülött fiának, az ekkor már férfikorba lépő Béla hercegnek a személyében. A későbbi IV. Béla életében alapvető változások következtek

8 Balics 1890. 348; Pfeiffer 1917. 24–25; Walz 1930. 11, 219. Ferent 1981. 115; Harsányi 1938. 21.

9 Riedlinger 2002. 490–493.

10 Riccardus domonkos szerzetes nevezetes bevezető szavai szerint: „Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Hungaria maior ...” *Scriptores rerum Hungaricarum II.* 535.

11 Dörrie 1956. 6. 125–202.

12 A keleti missziókra összefoglalóan lásd Hermann 1973. 103–104.

be ezekben az esztendőkbén: egyrészt ugyanis a királyfit (*rex primogenitus regis Hungarie*) apja 1226-ban – hogy a körülötte kialakult politikai szervezkedésnek elejét vegye – a későbbi felfogás szerint trónörököszt megillető szlavón hercegségből a keleti tartomány, Erdély élére helyezte;¹³ másrészt ekkoriban – talán Zágrábban, talán csak Gyulafehérvárott – megismerkedett a domonkos rend eszményeivel, s egészen az 1250-es évekig tartó szoros lelki-szellemi barátságot kötött a rend tagjaival – mint köztudott: ezt a viszonyt Margit leányának a rendi beöltöztetése rontotta idővel meg.¹⁴ Az apja politikáját számos vonatkozásban ellenző herceg elképzeléseiben maga is tekintélyes együttműködőt szerzett Róbert esztergomi érsek személyében, s ez a térítés megindulásának harmadik fontos feltételét biztosította: az egyházi hierarchia támogatását. Róbert érsek rövidesen pápai legátusi felhatalmazást is kért III. Honorius pápától,¹⁵ s 1227-től a körülmények effajta szerencsés találkozása révén – a herceg anyagi, valamint a pápa és az érsek egyházi támogatásával – indulhattak meg az első domonkos szerzetesek a Kárpátokon túlra, hogy az akkor ott még létező Kunországban – a térítés egyik hosszútávú következménye lett, hogy 1233-ban Kunország bekerült a királyi titulaturába s mint ún. igénycím hamarosan állandósult¹⁶ – eleget tegyenek a rendalapító, a herceg és a pápai legátus által rájuk rótt feladatuknak. A gyors eredményekről – egyben a rendi hagyomány hitelességéről – tanúskodik, hogy Barc (Bejbarsz) és Membrok vezérek népükkel együtt hamarosan megkeresztelkedtek, s Róbert legátus kunországi püspökké szentelhetette Teodorik magyarországi domonkos tartományfőnököt, aki székhelyül a dél-moldvai Milkót választotta, s hogy joghatósága kiterjedt legyen, újonnan alakult egyházmegyéjéhez a dél-erdélyi szász várost, Brassót is hozzákapcsolták. A tatárjárás ugyan 1241-ben elsöpörte Milkót, felszámolta a keresztény egyházszervezetet, de Milkó püspöki címére egészen az újkorig szenteltek főpapokat, akik rendszerint az esztergomi érsek vagy valamelyik magyar püspök segédpüspökeként teljesítettek szolgálatot.¹⁷

A Bodrogolaszi Péter által jelzett másik missziós irány – a boszniai – több fontos jellemzőjében is különbözött a kunok között végzett térítő tevékenységtől. Egyrészt Boszniában nem pogányok, hanem szakadár keresztények – azaz ortodoxok – és eretnekek – minden bizonnyal a 12. század vége óta a Balkánon egyre terjeszkedő bogumilok – katolikus hitre (s nem a kereszténységre) térítése volt a cél, s ez a kunokéhoz képest eltérő módszereket és felkészültséget is kívánt.¹⁸ Másrészt a térítés nem az esztergomi érsek gyámkodása és joghatósága alatt indult meg és folyt, hanem a pápa ill. legátusa, Pecorari Jakab kezdeményezte és idővel a másik magyar egyháztartomány főpapjának, a kalocsai érseknek az érdekkörébe került. Itt a feyelmi botrányba keveredett püspök 1234. évi leváltásával és helyére a

13 Almási 1994. 92–93.

14 Szűcs 1993. 95.

15 Theiner 1859. 86–87. (154. sz.) A pápa egyúttal a tartományi perjelhez és Béla királyfihoz is intézett levelet az ügyben: uo. 87 (155–156. sz.)

16 Solymosi 1983. 143.

17 Ferentz 1981. 121–151; Makkai 1936. 10–18; Koszta 1994. 458; Koszta 1994. 458–460; Eubel ²1913. 339., ²1914. 191.

18 A történet részleteire lásd Rokay 1994. 124–125.

domonkos tartományfőnök, Iohannes Teutonicus (Wildeshausen) kinevezésével vette kezdetét a domonkosok tevékenysége.¹⁹ A kinevezés háttérében az eltérő módszer kívánalma bújhatott meg: az újonnan felszentelt domonkos püspök a megelőző években inkvizitorként határozottan lépett fel az eretnekséggel szemben. Hivatalában azonban hamarosan saját kérésére a magyar származású Pósa követte, s a püspökség is – a közvetlen szentszéki felügyeletet követően – legkésőbb 1247-ben a kalocsai érsek joghatósága alá került, székhelyét pedig 1250-tól a magyarországi Diakovárra helyezték át. A világi hatalom részéről itt is egy királyi családtag – korábban maga is király –, Kálmán szlavón herceg támogatta a missziót, ennek háttérében többek között (Szlavónia földrajzi közelségén túl) a bátyjával, az ekkor már király IV. Bélával és a domonkos szerzetesekkel való szoros kapcsolata állhatott.²⁰ A feladatot végül a későbbiekben fokozatosan a ferencesek vették át – a 14. század elejétől végleges és kizárólagos érvénnyel.²¹

A kun misszióhoz hasonlóan – már csak a földrajzi adottságoknál fogva is – Béla herceg erdélyi tevékenységéhez és támogatásához köthető a Juliánus barát nevével fémjelzett térítő- és felfedezőút is.²² A domonkosok a keresztény magyarok krónikájában ugyanis azt olvasták, hogy Keleten is élnek magyarok, s feltalálásukra 1232–1235 között Ottó testvér és három társa tett kísérletet. Az ő eredményeikre alapozva 1235 őszén Julianus három társával indult el Béla herceg költségén Konstantinápolyon és a Fekete-tengeren keresztül, hogy eljussanak *Magna Hungariába*, a Régi Magyarországra. Egy esztendő elteltével, 1236 végén – miután két társa még a Kaukázusból visszafordult, egy pedig a Volga vidékén meghalt – Julianus Orosz- és Lengyelországon keresztül egyedül tért haza azzal a hírral, hogy megtalálta a Keleten maradt magyarok egy csoportját – erről rendtársa, Riccardus írt hivatalos beszámolót IX. Gergely pápának *A Régi Magyarország dolga* címen.²³ 1237 nyarán Julianus három rendtársával újfent – ezúttal azonban más útvonalon – Keletre indult, de már a Szuzdal nevű orosz fejedelemségben elérte a hír, hogy a tatárok a baskirok földjén a magyar szállásokat elpusztították, így módon az év végén e tekintetben eredménytelenül kellett hazatérnie.²⁴ *A tatárok élete* címen ezúttal sajátkezűleg foglalta össze útjának tapasztalatait, munkáját a forráskritika sokáig fiktív hamisítványnak tartotta, a német kutató, Franz Dörrie azonban tisztázta hitelességét.²⁵ A vállalkozásnak a hazai korai rendi hagyományból való kiesését az eredménytelenség is előidézhette: a misszió nyomán ugyanis nem születet(het)ett egyházszerkezeti egység, s ezért ez beárnyékolhatta volna a hősi kezdeteket.

19 Walz 1930. 170.

20 Hermann 1914. 102–103.

21 Mályusz 2007. 260.

22 A történet tágabb összefüggéseinek és a források magyar fordításainak tekintetében lásd *Juliánus és a Napkelet felfedezése*. Györfly 1986. 7–57.

23 *Scriptores rerum Hungaricarum II.* 529–542; valamint Veszprémy László összefoglalója uo. 786–789.

24 Harsányi 1938. 23–24.

25 Dörrie 1956. 125–202. *Scriptores rerum Hungaricarum II.* 716–720; valamint Veszprémy László összefoglalója uo. 797–799.

A rendalapító mellett a fentebbiekben idézett rendi hagyomány másik főszereplője Magyarországi Pál mester volt. A feltűnően korán rögzült tradíció eszerint már úgy tartotta, hogy a domonkosok első magyarországi megtelepülésére annak a Paulus Hungarusnak a vezetésével került sor, aki már Tarnóczy István 1695-ben *Régi Magyar Szentség* címen megjelent munkájában a magyar szentek és boldogok pantheonjában foglalt helyet, s akit az elsők között emlegetnek boldogként a domonkos rend tagjainak sorában is.²⁶ Noha a 19. századtól Magyarországi Pál már nemcsak keresztény vértanúként, de tudományos munkásságával is felkeltette olyan tudós történészek és irodalomtörténészek figyelmét, mint Toldy Ferenc, Fejérváthy László vagy Békesi Emil, valódi tudományos érdeklődés Magyarországon mégis csak a 20. század harmincas éveinek derekától fogva fordult feléje. A francia Pierre Mandonnet és a német Stephan Kuttner nyomán Fehér Mátyás Jenő, Bánfi Flóris és Dénes Gergely, majd 1974-ben Kapitánffy István és Szepessy Tibor tettek közzé alapvető tanulmányokat Magyar Pál munkáiról. Ezen kutatások alapján ma már jóval részletesebb képpel rendelkezünk a magyar rendtartomány megszervezőjének életéről és történeti-irodalomtörténeti jelentőségéről – továbbá a misszió gondolatának közvetítésében játszott szerepéről –, mint 19. századi elődeink.²⁷

Magyar Pál személyének jelentősége jóval túlnyúlik a magyar rendtartomány létrejöttének problémáján. Feltehető ugyanis, hogy Szent Domonkos személyes hatására lépett az első rendtagok sorába, s az sem valószínűtlen, hogy a rendalapító ösztönözte egyik munkájának megírására is. Mindenesetre amikor Paulus Hungarus 1218–1219-ben először bukkant fel a forrásokban, már domonkos szerzetes volt. 1218-ban *frater Paulus de Hungaria doctor* a bolognai domonkos kolostor első tagjai között szerepel, majd 1219-ben Szent Domonkos megbízottjaként vett részt három rendtársával egy telekvásárlás hitelesítésénél és fáradozott egy női kolostor létrehozásán. 1221-ben egy hasonló tartalmú oklevélben már mint a Szent Miklós egyház kollégiumának perjele és az egyetemének rektora szerepelt. Egyetemi oktatói ténykedése az ezt megelőző évtizedre, tehát az 1210-es évekre eshetett, mindenesetre a bolognai egyetem 1240 körül működött kancellárja, Bernardus de Parma egy glossza-gyűjteményben az *universitas* neves tanárai között sorolta már fel. A fent idézett rendi krónika végül arról tudósít, hogy még ugyanebben az esztendőben négy társával együtt a rendalapító – más forrás szerint a rendi nagykáptalan – Magyarországra küldte, hogy itt is megszervezze a rendtartományt, melyet elvben a nagykáptalan már a spanyol, francia, olasz, német és angol provinciával egyidőben felállított. Pál mester ugyan a 17. századi forrásokban néha *Dalmata* melléknéven tűnik fel, – s ezek nyomán felmerült a szakirodalomban is, hogy esetleg nem is magyar, hanem dalmát születésű lett volna, – az hogy a rendalapító éppen őt küldte Magyarországra, alapos nyelv- és

26 Munkásságáról bibliográfiával, összefoglalóan lásd Kaeppli 1980. 205–207; Vizkelety 2000; Vizkelety 2009.

27 A két magyar filológus mintaszerű, minden lényeges szempontra kiterjedő, a historiográfiát is összefoglaló munkája máig nem akadt követőre: Kapitánffy–Szepessy 1974. 279–314. A bolognai stúdiummal kapcsolatos legújabb (Paulus Hungarust illetően némileg tájékozatlan) historiográfiai összefoglalás: Mihálykó 2013. 1–15. Az újabb irodalomból lásd még Andrásfi 2001. 5–15.

helyismeretről tanúskodik, vagyis – amint arra Kapitánffy István és Szepessy Tibor tanulmányukban rámutattak – bizonyonnyal magyar születésű volt. A kegyes hagyomány úgy tudja, hogy 1241-ben a kunok közti misszióban végül a tatárok nyilaitól lelte halálát.²⁸

Munkái közül kettő maradt az utókorra: az egyik a legnagyobb hatású középkori gyóntatási kézikönyv, az Európa számos könyvtárában kéziratban meglévő *Summa de paenitentia*, melyben először is a bűnbánati fegyelem és a gyónás lényegi vonatkozásait taglalta a szerző, majd a munka második részében részletes bűnkatalógust és erénytant adott.²⁹ A másik mű, – mely az előbbivel szemben a szerző egyéniségének nem annyira szerzetesi, sokkal inkább egyetemi oktatói oldalát domborítja ki, – kánonjogi tartalmú. A Gratianus által 1140 körül összeállított *Decretum* után IX. Gergely pápa gyűjtette össze rendszeresen a pápai reskriptumokat, melyeket aztán öt könyvre osztva *Compilatió*knak nevezett, míg ezek a hivatalos használatban a *Liber extra* nevet kapták a kánonjog gyűjteményén belül. Bizonyítottan ezen IX. Gergely előtti pápai válaszlevél-gyűjtemények II. és III. könyvéhez, de feltehetőleg az I-höz is Paulus Hungarus írt *Notabiliát*, vagyis olyan jegyzeteket, melyekben a reskriptumok jogi mondanivalóját foglalta általános érvényű formulákba.³⁰ A két munka kronológiáját tekintve bizonytalanságban hagynak a források, némi valószínűséggel feltehető azonban, hogy mindkettő még a bolognai időkben, tehát legkésőbb 1221-ben elkészült. Mivel a kánonjogi jegyzetek egyetemi oktatás során születhettek, talán ezek megírása hosszabb időt igényelt, s valamivel megelőzhetette a gyóntatási kézikönyv létrejöttét. Míg a dolog természetéből adódólag a *Notabiliák* számos magyar vonatkozással bírnak, – éppenséggel ez a jellemzőjük adott lehetőséget a szerzőség minden kétséget kizáró bizonyítására, – annak is van némi valószínűsége, hogy ezeket a magyarázatokat élő előadásban éppen a jelentős részben magyar összetételű hallgatóság előtt fejtette ki a szerző. Ilyen vonatkozásokban a másik munka természetesen nem bővelkedik, ennek sokkal inkább a hatása és a recepciója – több mint félszáz kézírata maradt az utókorra – figyelmetkeltő. Hatásfokát nem kis mértékben módszertani újdonságának is köszönhetette: szemben ugyanis a régi típusú kézikönyvekkel, melyek a gyónást végzőhöz eldöntendő – tehát igennel vagy nemmel megválaszolható – kérdéseket intéztettek a pappal, Pál mester munkája diszkréten vezeti a bűnbánót, de teret enged neki gyónásának megformálásában, saját szavaival való kifejtésében.³¹ Hatásukban a kánonjogi magyarázatok sem maradtak el a gyóntatási kézikönyv mögött: száz esztendővel az alkotó halálát követően, 1348 körül egy dekrétális-kompilátor, Johannes Andreae az első két *Compilatio* jegyzeteinek szerzőjeként tartotta számon Pál mestert, a 16. század elején azonban Antonius Augustinus már a harmadik könyv *notabiliáját* is neki tulajdonította. Azt pedig, hogy a két jellegében eltérő mű szerzője valóban egy és ugyanazon személy volt,

28 Banfi 1939. 3–10.

29 Kiadásaira lásd Banfi 1939. 22. Magam a montecassinói kiadást használtam: Bibliotheca Casinensis seu codicum mancriptorum qui in Tabulario Casinensi asservantur series... cura et studio monachorum ordinis S. Benedicti. IV. (Florilegium Casinense). Monte-Casino 1880, 191–215.

30 Banfi 1939. 11–20.

31 Fehér 1942–1943. 274–293.

mindennél ékeesebben bizonyítja, hogy a gyóntatási kézikönyv szövege át meg át van szöve dekrétális-idézetekkel illetve az akkoriban lezajlott IV. Lateráni Zsinat határozatainak citálásával. Mindkét mű esetében kezdetben vitatott volt a szerzőség, Pierre Mandonnet azonban a gyóntatási kézikönyv szerzőjét, Dénes Gergely pedig a II. és III. *Compilatio*hoz írt *Notabiliák* íróját azonosította minden kétséget kizárólag Boldog Magyar Pállal, Szepessi Tibor és Kapitánffy István pedig összesen húsz *Hungaricát* azonosított a kánonjogi kommentárookban és közölte is szövegüket.³² Mára csak az I. *Compilatio*hoz írt jegyzetek várják azt a kutatót, aki szerzőségüket tisztázza. A Paulus Hungarus személyével kapcsolatos kutatás fontos tanulsága, hogy az embert próbáló feladathoz valóban az akkoriban legkorszerűbb felkészültség állt rendelkezésre az első domonkos nemzedékben: Pál mester hittani-lelképásztori és egyházi képzését akkoriban kor- és újszerű intézményi keretben – egyetemen – szerezte, s megszerzett ismereteiről termékeny szerzői munkásságával tett tanúbizonyosságot.³³

Paulus Hungarus tehát valóban Magyarországról került Itáliába, ott tanult és ott alkotta fentebb említett műveit. Akik pedig az alkotás és az oklevélírás mesteriségét a Nyugat iskoláiban – akár Itáliában, akár Franciaországban – sajátították el, korszerű eszmék hazai meghonosítói és elterjesztői lettek.³⁴ A kapcsolatok éppen azáltal váltak kétoldalúvá, hogy míg az egyetemet járt klerikusok felbecsülhetetlen értékű ismeretekkel tértek haza, amit a kormányzati adminisztrációban és a külkapcsolatok intézésében kamatoztattak, addig hazájukról és a honfitársaikról szóló ismereteket vittek magukkal, melyekből a külföldiek tájékozottságot szerezhettek a Magyar Királyságnak a belviszonyairól. Egy korábban kevésbé ismert forrás némi fényt vet arra a szerepre is, melyet Pál mester játszhatott ebben az értesüléseket cserélő folyamatban. Kétségtelen ugyanis, hogy a 13. század elejének egyik legtöbbet író és a későbbiekben is legnagyobb hatású *ars dictandi*-szerzője Boncompagno da Signa (1165/1170 k.–1240 után) volt, aki mestere közvetítésével magára Dantéra is hatást gyakorolt. Már 1215 körül hírnevet szerzett bolognai előadásaival, tanulmányainak és pályakezdésének színhelyére velencei, reggioi és paduai tanárkodása után, élete második felében vissza is tért, hogy aztán szegényen, ifjúkora Firenzéjében hunyjon el végül egy kórházban. 1215-ben Bolognában adta elő a római és a kánonjog professzorainak kollégiuma előtt legnagyobb léptékű munkáját, a *Rhetorica antiquát*, melyet saját nevével *Boncompagnus* címmel látott el és amellyel elnyerte a babérkoszorút. Gyűjteményéből nyilvánvalóan kiviláglik, hogy Boncompagnus antik (cicerói) alapokon mesterségének és a korabeli latinságnak nagy jelentőségű megújítója volt, aki ehhez még rendkívüli írói öntudattal is rendelkezett. Másik nagy fontosságú és terjedelmes munkájában, az 1235-ben Bolognában közzétett *Rhetorica novissimában* már jóval nagyobb figyelmet szentelt a gyakorlati kérdéseknek, nevezetesen a jogtanításnak. Számos kisebb munkát tett még közzé – életművének egésze tulajdonképpen mai

32 Kapitánffy – Szepessy 1974. 282–309.

33 Kapitánffy – Szepessy 1974. 279–282.

34 A domonkos szerzetesség és a magyarországi 13. századi, korszerű misztika összefüggéseit tisztázta Mályusz 1933. 341–384.

napiglan is kiadatlan –, ezekben többek között nagy számban jegyzett le magyar vonatkozású eseteket is, melyeknek nem kis jelentőséget tulajdonított. Értesülései megbízhatóak voltak, feltehetőleg szóbeli forrásokon alapultak. Kitől mástól is juthatott egyszerűbben ezekhez az információkhoz, mint bolognai egyetemi kollégájától, Paulus Hungarustól?³⁵ S vajon: a hispániai származású Szent Domonkos honnan tudhatott a Kárpátokon kívüli pogányokról, kunokról és magyarokról? Ha a magyar értesülések netán más utat is jártak be, az elmondottak mindenképpen rávilágítanak arra a szellemi légkörre, mely Paulust és a magyar domonkosok első missziós nemzedékét még Bolognában körülvette.

A korai domonkosrendi hagyomány első összegzője lényegében világosan látta és a rendi krónika számára a valóságnak megfelelően – még ha kronológiai rendjét tekintve viszonylagosan is – rögzítette az alapító szándéka szerinti rendi preferenciákat. Amint Szent Domonkos és az első rendi nagykáptalan elhatározta, a Magyarországra visszatérő Magyarországi Pál és társai a sztyeppeli pogányok – kunok és magyarok – megtérítését tűzték legfőbb feladatukul, s ennek során az állami és az egyházi támogatás birtokában komoly eredményeket értek el, útjaik feltehetőleg mintaként szolgáltak a Kelet felfedezését nem sokkal később kézbe vevő ferences kollégáik számára is, s így a világ felfedezésében is fontos szerepet játszottak. Hogy beszámolóik bekerültek a pápai adókönyvekbe (*Liber censuum*),³⁶ mutatja, hogy a hierarchia komoly reményeket fűzött tevékenységükhöz. Bár a rendalapító kifejezett akaratáról e tekintetben nem maradt fenn tájékoztatás, a boszniai misszióval a magyarországi domonkosok a rend eredeti célkitűzéséhez, az eretnekellenes küzdelemhez csatlakoztak, s munkájuk ezen a téren sem volt sikertelen. A fennmaradt forrásanyag hitelt érdemlően bizonyítja, hogy a dominikánus szerzetesek a céloknak leginkább megfelelő eszközzel választottak: hely- és nyelvismerettel rendelkező (magyar születésű) rendtagokat küldtek a feladatok elvégzésére, és – amint Paulus Hungarus, Teodorik és Iohannes Teutonicus példája mutatja – a legkorszerűbb műveltséggel és tudományos felkészültséggel rendelkező szerzeteseket állították vállalkozásuk élére irányítóként. Magyarországi Pálnak a rendi hagyományban korai időktől rögzült szerepe egyben arra is rávilágít, hogy a magyar domonkosok korai tevékenysége mindennél szorosabb kapcsolatban állt a rendalapítónak – főképpen az elméleti felkészültséget és a gyakorlati készséget illető – eszményeivel. Mindezt Bodrogolaszi Péter pontosan látta, és az általa megformált hagyomány alakjában közvetítette a rendi történetírás számára: a szerző érdemes arra, hogy személyét és munkásságát a hazai történeti, rend- és irodalomtörténeti historiográfia számon tartsa.³⁷

³⁵ Szovák 2004. 503–510.

³⁶ A *Liber censuum* kapcsán a beszámolóik teljes szöveghagyományáról számot ad Bendefy 1937. 3–9.

³⁷ Implom Lajos O.P. kéziratos – remélhetőleg hamarosan megjelenő – rendtörténeti munkájának első fejezete (A magyarországi rendtartomány alapítása és fejlődése a tatárjárásig, 1221-1242) bőven foglalkozik a rendi kezdetekkel (a térítő vállalkozásokkal is), a 13. századi magyar rendtörténetíró említését azonban nem találtam benne. A kézirat használatát Zágórhidi Czigány Balázs barátomnak köszönöm.

Irodalom

ALMÁSI Tibor

1994 IV. ~ [Béla]. In: KRISTÓ Gyula főszerk. *Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század)*. Budapest, 92–93.

ANDRÁSI Dorottya

2001 A középkori magyar jogtörténet forrásaiból: Paulus Hungarus / Dalmata és Notabiliája. *Jogtörténeti Tanulmányok* 7 (2001) 5–15.

BALICS Lajos

1890 *A római katolikus egyház története Magyarországon. II/2*. Budapest.

BANFI, Florio

1939 *Paolo Dalmata detto Ongaro. (A proposito dei Codici Borghes. 261 e Palat. Lat. 461 della Biblioteca Vaticana). (Estratto dall'Archivio Storico per la Dalmazia – Roma Volume XXVII pp. 42–63.)* Roma.

BENDEFY László

1937 *Fr. Julianus utazásának kéziratok kútfői. Fontes authentici itinera fr. Iuliani illustrantes. (Bővített különnyomat az Archivum Europae Centro-orientalis III. [1937.] évf. 1–3. számából)*. Budapest.

DÖRRIE, Heinrich

1956 *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen: Die Missionsreisen des fr. Julianus O.P. ins Uralgebiet (1234/1235) und nach Rußland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I. Phil.-hist. Klasse Jg. 1956 Nr. 6. 125–202.*

EUBEL, Conradus

²1913–²1914 *Hierarchia Catholica Medii Aevi. I. Monasterii*.

FEHÉR Mátyás

1942–1943 Magyarországi Pál O. P. „Summa de penitentia”-ja. 1220–1221. *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv* 5 (1942–1943) 274–293.

FERENT, Ioan

1981 *A kunok és püspökségük*. Budapest.

de FRACHETO, Gerardi O. P.

1896 *Vitae fratrum Ordinis Praedicatorum necnon Cronica Ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV ad fidem codicum manuscriptorum accurate recognovit notis breviter illustravit Fr. Benedictus Maria Riechert O. P. Volumen unicum. Accedit praefatio R. P. Fr. J. J. Berthier. Lovanii 1896. (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica I.)*

F. ROMHÁNYI Beatrix

2008 A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében. Megjegyzések a pálos rend középkori történetéhez. *Történelmi Szemle* 50 (2008) 289–312.

GYÖRFFY György

1986 *Julianus barát és Napkelet fölfedezése. (GYÖRFFY György és Gy. RUITZ Iza-bella fordítása.)* Budapest.

- HARSÁNYI András
1938 *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen.
- HERMANN Egyed
1973 *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) München.
- IVÁNYI Béla
1936 A győri dominikánus rendház története. (Főleg a dominikánus rend római központi levéltárának adatai alapján.) *Győri Szemle* 7 (1936) 76–88.
- KAPITÁNYFfy István – SZEPESSY Tibor
1974 Paulus Hungarus két notabiliájának magyar vonatkozású helyei. In: HORVÁTH János és SZÉKELY György szerk. *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Budapest, (Memoria saeculorum Hungariae 1.) 279–314.
- KAEPPELL, Thomas, O. P.
1975 *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi. II. Romae*.
- KOSZTA László
1994 Milkó. In: KRISTÓ Gyula főszerk. *Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század)*. Budapest, 458.
- KOSZTA László
1994 Missziós püspökségek. In: KRISTÓ Gyula főszerk. *Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század)*. Budapest, 458–460.
- MAKKAI László
1936 *A milkói (kún) püspökség és népei*. Debrecen.
- MÁLYUSZ Elemér
1933 Árpádházi Boldog Margit. (A magyar egyházi műveltség problémája). In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 341–384.
- MÁLYUSZ Elemér
2007 *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest.
- MIHÁLYKÓ Ágnes
2013 Magyar diákok Bolognában. *Első Század* 12 (2013) 1–15.
- PFEIFFER Miklós
1917 *A domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története*. Kassa.
- RIEDLINGER, Helmut
2002 Raymundus Lullus. In: MARQUIS, Bettina – BRETSCHER-GISIGER, Charlotte – MEIER, Thomas szerk. *Lexikon des Mittelalters. VII.* München, 490–493.
- ROKAY Péter
1994 Boszniai püspökség. In: KRISTÓ Gyula főszerk. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, 124–125.
- SOLYMOSSI László szerk.
1983 *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerk. BENDA Kálmán. I. kötet: A kezdetektől 1526-ig. Budapest.

SZENTPÉTERY Emericus

1938–1938 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I-II.* Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini. (Reprint kiadás: Nap Kiadó, Budapest 1999. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette és gondozta Szovák Kornél és Veszprémy László.)

SZOVÁK Kornél

2004 Boncompagnus. (Adalék a XIII. század eleji magyar történet külföldi forrásaihoz). In: Kovács Gyöngyi (szerk.) „*Quasi liber et pictura*”. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára.* Budapest, 503–510.

TARNAI Andor

1973 A magyarországi obszervánsok rendi krónikájának szerzői és forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 77 (1973) 135–147.

THEINER, Augustinus

1859 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I.* Romae.

VIZKELETY András

2000 Paulus Hungarus. In: Péter László főszerk. *Új magyar irodalmi lexikon.* I–III. Budapest, II, 1717.

VIZKELETY András

2009 Paulus Hungarus. In: Kőszeghy Péter főszerk. *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. IX.* Budapest, 78–79.

WALZ, Angelus Maria O. P.

1930 *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum.* Romae.